

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد علوم و تحقیقات شاهرود

دانشکده: حقوق، گروه حقوق

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق

گرایش:

جزا و جرم شناسی

عنوان:

بررسی جایگاه توبه در فقه و قوانین موضوعه

با رویکرد قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری

استاد راهنما:

دکتر علی طالع زاری

استاد مشاور:

دکتر غلامرضا عبدلی

نگارش:

احمد جعفری

بهار ۱۳۹۴

چکیده

در دین مبین اسلام در آیات و روایات متعددی به توبه گناهکار پرداخته شده است. خداوند متعال بندگان خود را به توبه و بازگشت به سوی خود فرامی خواند و وعده مغفرت می دهد و حتی در آیه ۷۰ سوره فرقان نه تنها از گناه بندگان خود چشم می پوشد بلکه گناهان آنها را به حسنات تبدیل می کند: «إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا».

تحقیق حاضر نشان می دهد اکثر فقهای امامیه بر این نظر هستند که چنانچه مرتکب جرایم حدی به استثنای قذف قبل از اقامه بینه و اثبات جرم توبه نماید مجازات از او ساقط می شود و چنانچه بعد از اقرار به جرم توبه نماید قاضی در عفو یا مجازات وی مخیر خواهد بود. فقهای امامیه در خصوص جرایم تعزیری نیز نظری مشابه جرایم حدی دارند اما اکثر فقهای عامه به عدم سقوط مجازات (بجز محاربه) اعتقاد دارند مگر آنکه نص صریحی بر آن وارد شده باشد.

قوانین جزایی کشور نیز که برگرفته از فقه امامیه می باشد نظری مشابه فوق دارند. در ماده ۱۱۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آمده است: «در جرائم موجب حد به استثنای قذف و محاربه هرگاه متهم قبل از اثبات جرم، توبه کند و ندامت و اصلاح او برای قاضی محرز شود، حد از او ساقط می گردد. همچنین اگر جرائم فوق غیر از قذف با اقرار ثابت شده باشد، در صورت توبه مرتکب حتی پس از اثبات جرم، دادگاه میتواند عفو مجرم را توسط رئیس قوه قضائیه از مقام رهبری درخواست نماید. تبصره ۱- توبه محارب قبل از دستگیری یا تسلط بر او موجب سقوط حد است.» اما ماده ۱۱۵ این قانون بر خلاف نظر فقهای امامیه توبه متهم تنها در جرایم تعزیری درجه شش، هفت و هشت را موجب سقوط مجازات می داند.

واژگان کلیدی:

توبه، فقه امامیه، فقه عامه، حقوق جزا، حدود، تعزیرات، رویه قضایی

فصل اول: کلیات تحقیق

الف - مقدمه

در تمامی ادیان به اشکال مختلف و با درجاتی متفاوت به مقوله توبه گناهکار توجه و بحث شده است. در مسیحیت توبه به صورت اعتراف فرد گناهکار در کلیسا و نزد کشیش تجلی یافته است اما در یهودیت توبه به صورت روزانه اعتراف به گناه نزد خداوند و در قالب لفظی و همچنین عزم بر ترک گناه می باشد. در دین زرتشت، با توبه گناهان و اثرات آن را از بین می برد و گناهکار را از رفتن به دوزخ و آلام جهنم نجات می دهد اما به هیچ وجه اجرای مجازات دنیوی متوقف نمی شود.

اسلام به اصلاح و تربیت انسانها توجه وافری دارد به گونه ای که رسالت رسول اکرم (ص) را بشارت و بیم دادن (آیه ۱۱۹ سوره بقره: اِنَّا ارسلناكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحِيمِ) و آموزش انسانها (آیه ۱۶۴ سوره آل عمران: لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَ اِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) می داند. توبه را به حق می توان از آثار تربیتی اسلام دانست و اهمیت زیادی برای آن قائل شده است و در آیات و روایات متعددی به آن پرداخته شده است. آیه ۱۱۰ سوره نساء به قبول توبه انسانها توسط خداوند اشاره نموده است: « وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَّحِيمًا. » اما آیه ۷۰ سوره فرقان از قبول توبه فراتر رفته و بیان می دارد: « اِلَّا مَنْ تَابَ وَ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَ كَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَّحِيمًا. »

در اسلام با توبه گناهکار نه تنها عذاب اخروی اعمال بخشیده می شود بلکه در اکثر حدود و تعزیرات که جنبه حق الهی دارد مجازات دنیوی نیز ساقط می شود و فقهای امامیه بر این امر اجماع دارند اما حق الناس به هیچ وجه (مگر با ادای آن و یا گذشت ذی نفع) ساقط نمی گردد.

تحقیق حاضر در پی بررسی توبه از دیدگاه فقهی و حقوقی است و سعی دارد تا ضمن بررسی نظرات مختلف نحوه رسیدگی محاکم دادگستری را نیز بیان نماید.

ب - بیان مسأله:

مجازات‌ها پیش از سده هجدهم اروپا، مبتنی بر خشونت، سزادهی و انتقام بی حد و حصر و حتی انتقام کور از مرتکب بود. همین زیربنای فکری و عملی در مورد مجازات‌ها باعث بیدادگری‌ها و تجاوز به حقوق انسانهای زیادی گردید و زمینه انتقادات وسیع و تندی از پایمال شدن انسانیت و کرامت انسانی را در قرون هجدهم و نوزدهم اروپا فراهم ساخت.... علت این امر، نه فقط شدت بیش از حد مجازات‌ها که عدم کارایی یا دست کم پایین بودن کارایی کیفرها و روشهای غیر انسانی اجرای آنها بود. (علی صفاری، ۱۳۹۲، ص ۵۵) امروزه جرم شناسان معتقدند که صرف مجازات و خشونت علیه مجرم هدف مطلق نیست بلکه وسیله ای است برای اصلاح و بازپروری و یا ارباب او. مجازات‌ها را باید طور مقرر نمود که بتواند مجرم را که هر از چند گاهی از ضوابط اجتماعی تخلف می کند با بایدها و نبایدها و ارزشهای اجتماعی آشنا سازد و به او تعلیم دهد که لازمه زندگی اجتماعی کردن رعایت پاره ای از مقررات است و او ناگزیر است از اوامر و نواهی جامعه خود پیروی کند و اگر مجازات چنین اثری را بر روی مجرم بگذارد آن وقت است که این فرد رمیده از اجتماع به آغوش جامعه بازخواهد گشت. حال اگر فردی پس از ارتکاب جرم دچار عذاب وجدان گشته و از عمل خود نادم و پشیمان باشد و در صدد جبران اعمال خود برآید و تصمیم بگیرد از تکرار چنین عملی خودداری نماید و هرگز از قواعد اجتماعی تخلف ننماید در حقیقت از درون متحول و خود به خود اصلاح گشته و مبدل به فردی بهنجار گردیده است. در چنین حالتی اگر بخواهیم او را مجازات نموده و از این طریق او را اصلاح نماییم کاری بیهوده نموده و چه بسا با مجازات، کینه و عداوت در دل او نسبت به جامعه کاشته و نتیجه عکس به بار خواهد آورد.

در دین مبین اسلام درجایی که جنبه ی حق الله دارند با توبه مجرم مجازات قابل اسقاط است چرا که هدف اصلی اسلام از وضع قوانین کیفری و مجازات اصلاح و بازپرور مجرم و بازگشت او به جامعه است. اگر مجرم پس از ارتکاب جرم به شدت نادم گشته و دچار عذاب وجدان شده و درصدد جبران اعمال خود است در حقیقت اصلاح گشته و اجرای مجازات بیهوده خواهد بود. با توجه به اهمیت توبه در سقوط مجازات و نقش آن در اصلاح مجرم لازم است جایگاه و مبانی توبه در فقه که قوانین ما برگرفته از آن است بررسی گردد و همچنین همه ی ابعاد چالش برانگیز استناد به توبه، پاسخ به ابهامات پیش روی قضات در جهت استناد به توبه متهم، نحوه احراز توبه متهم توسط مقام قضایی و ... مشخص گردد.

ج - اهمیت و ضرورت انجام تحقیق:

به جهت اینکه توبه در قانون مجازات اسلامی یک موضوع جدیدی می باشد در خصوص استناد به مواد توبه قطعاً در زمان اجرای قانون به خصوص در سالهای اولیه اجرای قانون اختلاف نظرهای متعددی ایجاد می گردد و با عنایت به اخیرالتصویب بودن این قانون تحقیقات خاصی در خصوص توبه به استناد قانون جدید مجازات اسلامی مشاهده نشده است. لذا در این پایان نامه سعی می گردد ضمن بیان جایگاه توبه در فقه و قوانین موضوعه

به خصوص قانون مجازات اسلامی جدید مورد بررسی قرار گیرد. به جهت اینکه در ماده ۱۱۵ قانون مجازات اسلامی مقنن به طور مطلق استناد به توبه را مورد پذیرش قرار داده و حتی در جرایم تعزیری درجه ۶ و ۷ و ۸ توبه را از موارد سقوط مجازات دانسته بررسی جامع در خصوص موضوع بسیار جدی می باشد.

د- مرور ادبیات و سوابق مربوطه:

تحقیقات انجام شده در ارتباط با موضوع توبه در فقه و قوانین در دو بخش تاریخی که از متن تحلیلی و تفسیری با تکیه بر قرآن و روایات انجام شده و در دوران معاصر نیز با رویکرد قانون مجازات اسلامی انجام شده، قابل اشاره و بهره گیری است.

در متون تاریخی آثار فقهایی چون طبرسی که از مفسران بزرگ نیز محسوب می شود، در تفسیر توبه با استناد به آیه ۹ سوره حجرات قابل استناد است. اگر دو طائفه از مؤمنین به جان هم افتادند بینشان اصلاح کنید پس اگر معلوم شد یکی از آن دو طائفه بر دیگری ستم می کند با آن طائفه کارزار کنید تا به حکم اجبار تسلیم امر خدا شود و اگر به سوی خدا برگشت بین آن دو طائفه به عدل اصلاح کنید (و باز هم توصیه می کنم که) عدالت را گسترش دهید که خدا عدالت گستران را دوست می دارد. موضوع توبه را در دوران جنگ تفسیر کرده اند. طبرسی شرط پذیرش توبه را «اگر به اطاعت خدا بازگشت، یعنی از قتال با مؤمن دست برداشت و بازگشت، توبه کرد، و پشیمان شد، بین آنها صلح برقرار کنید.» (طبرسی، ۱۳۷۲، ۹:۲۰۰)

نوری طبرسی، (۱۴۰۸ق) در تفسیر آیه مذکور می گوید: «... از کشتن آنان دست برداشته نمی شود تا اینکه به اطاعت و فرمان برداری برگردند یا از رأی و نظرشان برگردند؛ زیرا آنان با اختیار خود و بدون اکراه بیعت کردند. آنان همان گروه باغی هستند...» (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ص ۶۷).

همان که معلوم است مفسران و فقیهان قدیم بر اساس سابقه تاریخی وقوع رفتار مجرمانه از سوی قبایل و گروههای قومی که ذکری از آنها در قرآن آمده به موضوع پرداخته اند. رویکرد های اخیر مفسران و فقیهان نسبت به موضوع توبه بیش از هر چیز رویکرد سیاسی است. زیرا حکومت جمهوری اسلامی حکومت نوپا است و قوانین جزایی آن که بیش از هر چیز مبتنی بر فقه امامیه است سابقه ی اجرایی در حدود سه دهه دارد. این موضوع در آثار تحلیلی مفسران و فقیهانی چون ناصر مکارم شیرازی ملاحظه می شود که در این خصوص معتقدند: با توجه به این آیه، می توان گفت که صلح، توبه را هم شامل می شود؛ زیرا در این مرحله، هنوز قتال به مرحله برخورد فیزیکی و آشوب نرسیده و بر همه مردم لازم است که مانع از وقوع جنگ و آشوب شوند. «درست است که اقتلوا، از ماده قتال، به معنای جنگ است، ولی در اینجا قرائن گواهی می دهد که هرگونه نزاع

و درگیری را شامل می شود؛ هرچند به مرحله جنگ و نبرد نیز نرسد. (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴، ص ۱۶۷)

بررسی های انجام شده نشان می دهد امینی (۱۳۸۹) در مقطع کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم شناسی، در ارتباط با توبه و آثار آن در فقه امامیه و قانون، مطالعه تطبیقی انجام داده و جایگاه و آثار توبه در فقه امامیه و قانون کیفری ایران را تحلیل کرده است. همچنین اردبیلی نیز در سال ۱۳۷۸ به بررسی فقهی و حقوق توبه و تاثیر آن در محکومیت کیفری تحقیقاتی انجام داده که در این تحقیق مورد استفاده قرار می گیرد.

عسکری، اسلامپور و کریمی مقاله تحقیقی با عنوان جایگاه توبه و نقش آن در امور کیفری اسلام تدوین نمودند و به این نتیجه رسیدند که در توبه، یکی از بهترین شیوه های جلوگیری از جرم و اصلاح مجرمین است؛ بنابراین، بر قانونگذار لازم است که درباره این موضوع (سقوط مجازات بوسیله توبه) که در قوانین موضوعه راه یافته است، تحقیق نموده و فروع آن را نیز در متون قانونی پیش بینی نماید. هرگاه اصول حیاتبخش حقوق اسلامی، به صورت منظم به رشته تحریر درآیند، زمینه رستگاری و هدایت جامعه فراهم خواهد شد؛ ولی هرگاه به طور ناقص و مبهم در قوانین پیش بینی گردند، موجب تعرض به مبانی اصیل اسلامی توسط ناآگاهان و دگراندیشان خواهد گردید؛ بنابراین، بجاست که دست اندرکاران تدوین قانون به این امر مهم، در تدوین قوانین اسلامی توجه نمایند. همچنین با عنایت به آثار حقوقی توبه، بر قضات شریف کشور فرض است که نسبت به این امر در مواقع رسیدگی و فصل خصومتها و اجرای احکام دقت بیشتر مبذول بدارند. با تأمل در آیات و روایات مربوط به توبه استنباط می شود که برای توبه، ندامت حقیقی و عزم بر ترک گناه برای همیشه کافی است و انجام توبه نیاز به لفظ خاص یا اعمال خاص ندارد. نکته شایان توجه این که توبه فقط مجازات را از بین می برد و چه بسا بر مجرم، اقدامات تأمینی و تربیتی اعمال شود. توبه، قبل از دستگیری، موجب سقوط مجازات است و بعد از دستگیری در صورتی که اثبات جرم با اقرار مجرم باشد، قاضی می تواند از ولی امر برای مرتکب، تقاضای عفو نماید. (عسکری و دیگران، ۱۳۹۴، <http://www.hawzah.net>)

ه- اهداف مشخص تحقیق:

با توجه به نظر غالب فقها بر سقوط جرایم حدی و تعزیرات با توبه متهم و پیش بینی این امر در قانون مجازات اسلامی و آیین دادرسی کیفری و استناد قضات محاکم به آن، این تحقیق در پی بررسی مبانی فقهی توبه و مواد قانونی آن و رویه محاکم دادگستری است تا مورد استفاده قضات، وکلا و مشاورین و ... قرار گیرد و خواننده آگاهی نسبتاً جامع در این زمینه کسب نماید.

و- سوالات تحقیق:

۱- در منابع فقهی چه مطالبی در خصوص توبه مطرح شده است؟

۲- نظر فقهای عامه و امامیه در خصوص سقوط مجازات با توبه متهم چیست؟

۳- قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی سابق و جدید چه حکمی در خصوص توبه متهم دارد؟

۴- نحوه رسیدگی و احراز توبه در رویه دادرسیها، محاکم بدوی و تجدیدنظر چگونه است؟

۵- آیا در جرایم منصوص شرعی هم می توانند به استناد توبه مجازات شرعی را ساقط نماییم؟

ز- فرضیات تحقیق:

۱- با توجه به اینکه در ماده ۱۳ قانون آیین دادرسی کیفری جدید در صورت توبه پیش بینی شده تا قرار موقوفی تعقیب صادر گردد در مرحله دادرسی مقام قضا می تواند مجازات را ساقط نماید.

۲- اکثر فقهای امامیه بر این نظر هستند که چنانچه مرتکب جرایم حدی به استثنای قذف قبل از اقامه بینه و اثبات جرم توبه نماید مجازات از او ساقط می شود و چنانچه بعد از اقرار به جرم توبه نماید قاضی در عفو یا مجازات وی مخیر خواهد بود. فقهای امامیه در خصوص جرایم تعزیری نیز نظری مشابه جرایم حدی دارند اما اکثر فقهای عامه به عدم سقوط مجازات (بجز محاربه) اعتقاد دارند مگر آنکه نص صریحی بر آن وارد شده باشد.

۳- مطابق ماده ۱۱۴ قانون مجازات اسلامی در کلیه جرایم حدی به استثنای قذف و محاربه چنانچه متهم قبل از اثبات جرم توبه کند مجازات ساقط می شود و در جرم محاربه توبه تنها قبل از دستیابی نظام به مجرم موجب سقوط حد است.

۴- مطابق ماده ۱۱۵ توبه متهم تنها در جرایم تعزیری درجه شش، هفت و هشت چه قبل و چه بعد از دستگیری موجب سقوط مجازات است.

۵- در رویه قضایی استان گلستان دادرسی خود را صالح به احراز توبه متهم و صدور قرار موقوفی تعقیب نمی داند.

۶- چنانچه توبه متهم توسط دادگاه بدوی احراز شود قرار موقوفی تعقیب صادر می شود.

ح- روش تحقیق:

روش تحقیق استفاده شده در این پایان نامه روش اسنادی است. روش اسنادی Documentary method در زمره روشها با سنجشهای غیر مزاحم و غیر واکنش به شمار می آید. روش اسنادی به روشی گفته می شود که

معمولاً در آن تحقیق بر روی اسناد و کتب و... صورت می‌گیرد. در این روش محقق از مهم‌ترین ابزار خود یعنی فیش برداری استفاده می‌کند. محقق با مراجعه به همه منابع شناسایی شده از قبل، مطالب مهم و مورد نیاز خود در فیش‌های تحقیق البته با ذکر دقیق مشخصات منبع مورد استفاده، می‌نویسد. اطلاعات جمع‌آوری شده که در فیش‌ها ثبت شده‌اند با یک نظم منطقی دسته‌بندی می‌شود و در فصول مختلف استفاده می‌شود.

در این تحقیق علاوه بر استفاده از کتب و مقالات مختلف به آرای صادره توسط قضات نیز مراجعه خواهد شد.